



Universiteit  
Leiden  
The Netherlands

## Horizontale werking van grondrechten

Vos, B.J. de

### Citation

Vos, B. J. de. (2010, October 14). *Horizontale werking van grondrechten*. Meijers-reeks. Maklu, Apeldoorn. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/16040>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/16040>

**Note:** To cite this publication please use the final published version (if applicable).

*Horizontale werking van grondrechten. Een kritiek*



# Horizontale werking van grondrechten

Een kritiek

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van  
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,  
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. P.F. van der Heijden,  
volgens besluit van het College voor Promoties  
te verdedigen op donderdag 14 oktober 2010  
klokke 16.15 uur

*door*

Bart Jan de Vos

geboren te Rumst (België) in 1980

Promotiecommissie:

Promotor: prof. mr. J.H. Nieuwenhuis  
Overige leden: prof. mr. A.G. Castermans  
prof. mr. Jac. Hijma  
prof. mr. J.M. Smits (Universiteit van Tilburg)  
prof. dr. M.E. Storme (Katholieke Universiteit Leuven,  
Universiteit Antwerpen, België)

Lay-out: Anne-Marie Krens – Tekstbeeld – Oegstgeest

436 pag. – 24 x 16 cm

Van dit proefschrift verscheen bij Maklu eveneens een handelseditie  
(isbn 978-90-466-0369-7)

© 2010 Maklu-Uitgevers nv en Bart J. de Vos

Alle rechten voorbehouden. Behoudens uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande en schriftelijke toestemming van de auteur en van de uitgever.

Maklu-Uitgevers

Koninginnelaan 96, NL-7315 EB Apeldoorn, [www.maklu.nl](http://www.maklu.nl), [info@maklu.nl](mailto:info@maklu.nl)  
Somersstraat 13/15, B-2018 Antwerpen, [www.maklu.be](http://www.maklu.be), [info@maklu.be](mailto:info@maklu.be)

# Inhoudsopgave

|                                                      |     |
|------------------------------------------------------|-----|
| LIJST VAN AFKORTINGEN                                | IX  |
| 1 INLEIDING                                          | 1   |
| 1.1 Inzet                                            | 1   |
| 1.2 Verantwoording                                   | 4   |
| 1.3 Opzet                                            | 7   |
| 2 HISTORIEK                                          | 9   |
| 2.1 Inleiding                                        | 9   |
| 2.2 Nationale schetsen                               | 10  |
| 2.2.1 Duitsland                                      | 10  |
| 2.2.2 Italië                                         | 21  |
| 2.2.3 Oostenrijk & Zwitserland                       | 23  |
| 2.2.4 Nederland                                      | 29  |
| 2.2.5 Portugal & Spanje                              | 35  |
| 2.2.6 België & Frankrijk                             | 38  |
| 2.3 Comparatieve annotaties                          | 45  |
| 2.3.1 Een uitdijend spectrum                         | 45  |
| 2.3.2 Oorlogs- en grondrechtenretoriek               | 53  |
| 2.3.3 Europa in perspectief                          | 61  |
| 2.4 Conclusie                                        | 63  |
| 3 EENHEID EN VERSCHIEDENHEID                         | 65  |
| 3.1 Terminologie. Horizontale werking omschreven     | 65  |
| 3.1.1 Grondrecht                                     | 70  |
| 3.1.2 Werking                                        | 80  |
| 3.1.2.1 Inleiding                                    | 80  |
| 3.1.2.2 Direct vs. indirect: een diffuus onderscheid | 81  |
| 3.1.3 Conclusie                                      | 91  |
| 3.2 Grondslag                                        | 91  |
| 3.3 Systematiek                                      | 103 |
| 3.3.1 Werking                                        | 103 |
| 3.3.2 Grondrecht                                     | 111 |
| 3.3.2.1 Klassieke vs. sociale grondrechten           | 111 |
| 3.3.2.2 Constitutie vs. EVRM                         | 113 |
| 3.3.3 Conclusie                                      | 131 |
| 3.4 Conclusie                                        | 131 |

|           |                                       |     |
|-----------|---------------------------------------|-----|
| 4         | FALLGRUPPEN                           | 133 |
| 4.1       | Onrechtmatige daad                    | 136 |
| 4.2       | Contractenrecht                       | 153 |
| 4.3       | Familierecht                          | 164 |
| 4.4       | Conclusie                             | 176 |
| 5         | OVERVLOED EN ONBEHAGEN                | 179 |
| 5.1       | Procespartijen                        | 179 |
| 5.2       | Magistratuur                          | 182 |
| 5.3       | Doctrine                              | 185 |
| 5.4       | Conclusie                             | 202 |
| 6         | AANSPRAKEN EN ONVERMOGEN              | 203 |
| 6.1       | Inleiding                             | 203 |
| 6.2       | Competentie ontleed                   | 203 |
| 6.2.1     | Articulatie                           | 203 |
| 6.2.2     | Oriëntatie                            | 205 |
| 6.2.3     | Afweging                              | 216 |
| 6.2.4     | Zwakke partij                         | 224 |
| 6.3       | Conclusie                             | 229 |
| 7         | ELEMENT TOT CONVERGENTIE?             | 231 |
| 7.1       | Transnationale referentie             | 234 |
| 7.1.1     | Globale appreciatie                   | 234 |
| 7.1.2     | Casestudy: <i>Wrongful life</i>       | 238 |
| 7.1.3     | Conclusie                             | 246 |
| 7.2       | Supranationale referentie             | 247 |
| 7.2.1     | Nederland                             | 248 |
| 7.2.2     | Engeland                              | 256 |
| 7.2.2.1   | Impressie, deel 1                     | 256 |
| 7.2.2.2   | Intermezzo: 2 Casestudies             | 258 |
| 7.2.2.2.1 | Functional public authority           | 258 |
| 7.2.2.2.2 | Privacy                               | 263 |
| 7.2.2.3   | Impressie, deel 2                     | 274 |
| 7.3       | Conclusie                             | 276 |
| 8         | HORIZONTALE WERKING ALS <i>TROJAN</i> | 277 |
| 8.1       | Degeneratie vrijheid                  | 279 |
| 8.2       | Credibiliteit jurisprudentie          | 282 |
| 8.3       | Devaluatie autoriteit                 | 283 |

*Inhoudsopgave*

VII

---

|                        |     |
|------------------------|-----|
| SAMENVATTING           | 287 |
| SUMMARY                | 293 |
| AANGEHAALDE LITERATUUR | 299 |
| RECHTSPRAAKREGISTER    | 383 |
| TREFWOORDENREGISTER    | 413 |
| CURRICULUM VITAE       | 417 |



## Lijst van afkortingen

|                    |                                                            |
|--------------------|------------------------------------------------------------|
| A&M                | Auteurs & Media                                            |
| A.C.               | Law Reports: Appeal Cases                                  |
| A.J.T.             | Algemeen Juridisch Tijdschrift                             |
| A.R.               | Algemene rol                                               |
| AA                 | Ars Aequi                                                  |
| AB                 | Administratiefrechtelijke Beslissingen                     |
| AcP                | Archiv für die civilistische Praxis                        |
| Act. dr.           | Actualités du droit: Revue de la Faculté de droit de Liège |
| ADC                | Anuario de Derecho Civil                                   |
| ADH                | Anuario de Derechos Humanos                                |
| AfP                | Archiv für Presserecht                                     |
| A-G                | Advocaat-generaal                                          |
| AG                 | Amtsgericht                                                |
| AIJC               | Annuaire international de justice constitutionnel          |
| AJDA               | Actualité juridique – Droit administratif                  |
| AJDI               | Actualité juridique – Droit immobilier                     |
| Am. J. Comp. L.    | American Journal of Comparative Law                        |
| Ann. Dr. Louvain   | Annales de droit de Louvain                                |
| AöR                | Archiv des öffentlichen Rechts                             |
| AP                 | Arbeitsrechtliche Praxis                                   |
| Arbh.              | Arbeidshof                                                 |
| AR-Blattei         | Arbeitsrecht-Blattei                                       |
| Arbrb.             | Arbeitsrechtbank                                           |
| Arch. loc. e cond. | Archivio delle locazioni e condominio                      |
| Arr. R.v.St.       | Verzameling van Arresten van de Raad van State             |
| ATC                | Acórdãos do Tribunal Constitucional                        |
| AuR                | Arbeit und Recht                                           |
| B.Z.               | Bijzondere zitting                                         |
| BAG                | Bundesarbeitsgericht                                       |
| BAGE               | Entscheidungen des Bundesarbeitsgerichts                   |
| BayObLG            | Bayerisches Oberstes Landesgericht                         |
| BB                 | Der Betriebs-Berater                                       |
| BBl.               | Bundesblatt (Zwitserland)                                  |
| BCLR               | Butterworths Constitutional Law Reports                    |
| BetrVG             | Betriebsverfassungsgesetz                                  |
| BGB                | Bundesgesetzbuch                                           |
| BGBL.              | Bundesgesetzblatt                                          |
| BGE                | Entscheidungen des Schweizerischen Bundesgerichts          |
| BGer               | Bundesgericht (Zwitserland)                                |

|                      |                                                               |
|----------------------|---------------------------------------------------------------|
| BGH                  | Bundesgerichtshof                                             |
| BGHZ                 | Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in Zivilsachen          |
| BMLR                 | Butterworths Medico-Legal Reports                             |
| BOE                  | Boletín Oficial del Estado                                    |
| Boletim Min. Justiça | Boletim do Ministério da Justiça                              |
| Bull. civ.           | Bulletin des arrêts de la Cour de Cassation. Chambres civiles |
| BV                   | Bundesverfassung                                              |
| BVerfG               | Bundesverfassungsgericht                                      |
| BVerfGE              | Entscheidungen des Bundesverfassungsgericht                   |
| C. trav.             | Code du travail                                               |
| CA                   | Cour d'appel; Corte d'appello                                 |
| Can. J. L. & Soc.    | Canadian Journal of Law & Society                             |
| Cass.                | Hof van Cassatie; Cour de Cassation; Corte di Cassazione      |
| CC                   | Code Civil; Código Civil; Codice Civile                       |
| CE                   | Conseil d'État                                                |
| CGB                  | Commissie Gelijke Behandeling                                 |
| Ch.                  | Law Reports: Chancery Division                                |
| CIDH                 | Corte Interamericana de Derechos Humanos                      |
| CJ                   | Colectânea de Jurisprudência                                  |
| CLR                  | Commonwealth law reports (Australië)                          |
| Computerr.           | Computerrecht                                                 |
| Cons. const.         | Conseil constitutionnel                                       |
| Const.               | Constitutie                                                   |
| Const. Comment.      | Constitutional Commentary                                     |
| Corr. giur.          | Corriere giuridico                                            |
| Corte Cost.          | Corte Costituzionale                                          |
| CRP                  | Constituição da República Portuguesa                          |
| D.                   | Recueil Dalloz                                                |
| Danno e resp.        | Danno e responsabilità                                        |
| DB                   | Der Betrieb                                                   |
| De Verz.             | Tijdschrift voor verzekeringen (Bulletin des assurances)      |
| Dir. Fam.            | Diritto e famiglia                                            |
| DÖV                  | Die Öffentliche Verwaltung                                    |
| DR                   | Diário da República                                           |
| DVB                  | Deutsche Verwaltungsblatt                                     |
| DW                   | Die Wohnungswirtschaft                                        |
| DWW                  | Deutsche Wohnungswirtschaft                                   |
| E.H.R.L.R.           | European Human Rights Law Review                              |
| E.H.R.R.             | European Human Rights Reports                                 |
| E.I.P.R.             | European Intellectual Property Review                         |
| E.M.L.R.             | Entertainment and media law reports                           |
| Echos log.           | Echos du logement                                             |
| EConstLR             | European Constitutional Law Review                            |
| EJCL                 | Electronic Journal of Comparative Law                         |
| ELJ                  | European Law Journal                                          |
| Env. L. Rev.         | Environmental Law Review                                      |
| ERPL                 | European Review of Private Law                                |

---

|                         |                                                                  |
|-------------------------|------------------------------------------------------------------|
| EuGRZ                   | Europäische Grundrechte-Zeitschrift                              |
| EWCA Civ                | Court of Appeal, Civil Division                                  |
| EWHC                    | High Court of England and Wales Decisions                        |
| F.S.R.                  | Fleet Street Reports                                             |
| Fam. e dir.             | Famiglia e diritto                                               |
| FamRZ                   | Zeitschrift für das gesamte Familienrecht                        |
| FD                      | Fundamentos de derecho                                           |
| FF                      | Feuille fédérale                                                 |
| FJR                     | Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht                          |
| Foro It.                | Il Foro Italiano                                                 |
| Gaz. Pal.               | Gazette du Palais                                                |
| GG                      | Grundgesetz                                                      |
| Giur. compl. cass. civ. | Giurisprudenza completa della cassazione civile                  |
| Giur. It.               | Giurisprudenza italiana                                          |
| Giur. mer.              | Giurisprudenza di merito                                         |
| Giust. Civ.             | Giustizia civile                                                 |
| Giust. Civ. Mass.       | Giustizia civile massimario                                      |
| Giust. Cost.            | Giustizia e costituzione                                         |
| GU                      | Gazzetta Ufficiale                                               |
| HC Deb.                 | House of Commons Debates (Hansard)                               |
| HL Deb.                 | House of Lords Debates (Hansard)                                 |
| HR                      | Hoge Raad                                                        |
| HRA                     | Human Rights Act 1998                                            |
| HRb                     | Handelsrechtbank                                                 |
| HRCLJSA                 | Human Rights and Constitutional Law Journal of Southern Africa   |
| I.P.Q.                  | Intellectual Property Quarterly                                  |
| ICLQ                    | International and Comparative Law Quarterly                      |
| IVBPR                   | Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten |
| IVRK                    | Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind            |
| J. Civ. Lib.            | Journal of Civil Liberties                                       |
| J. Env'tl. L.           | Journal of Environmental Law                                     |
| J.C.B.                  | Jurisprudence Commerciale de Bruxelles                           |
| J.L.                    | Jurisprudence de Liège                                           |
| J.L.M.B.                | Jurisprudence de Liège, Mons et Bruxelles                        |
| J.O.                    | Journal Officiel de la République Française                      |
| J.P.I.                  | Journal of Personal Injury Law                                   |
| J.P.L.                  | Journal of Planning & Environment Law                            |
| J.T.                    | Journal des Tribunaux                                            |
| J.T.T.                  | Journal des Tribunaux du Travail                                 |
| JA                      | Juristische Arbeitsblätter                                       |
| JAR                     | Jurisprudentie Arbeidsrecht                                      |
| JBl.                    | Juristische Blätter (Oostenrijk)                                 |
| JCP                     | La semaine juridique (édition générale)                          |
| JCP E                   | La semaine juridique (édition entreprise)                        |
| JCP S                   | La semaine juridique (édition sociale)                           |

|                   |                                                             |
|-------------------|-------------------------------------------------------------|
| JÖR (NF)          | Jahrbuch des Öffentlichen Rechts der Gegenwart (Neue Folge) |
| Journ. Proc.      | Journal des Procès                                          |
| JR                | Juristische Rundschau                                       |
| JURA              | Juristische Ausbildung                                      |
| JuS               | Juristische Schulung                                        |
| JZ                | Juristenzeitung                                             |
| KaG               | Kammergericht (off. KG)                                     |
| KG                | Kort Geding (act. Feitenrechtspraak)                        |
| Kg.               | Kortgeding                                                  |
| KtG               | Kantongericht (off. KG)                                     |
| L.Q.R.            | Law Quarterly Review                                        |
| LAG               | Landesarbeitsgericht                                        |
| LG                | Landgericht                                                 |
| LJN               | Landelijk Jurisprudentienummer                              |
| Lloyd's Rep. Med. | Lloyd's Law Reports Medical                                 |
| Loyers et copr.   | Loyers et copropriété                                       |
| M.L.R.            | Modern Law Review                                           |
| Mac & G           | Macnaghten and Gordon's Reports                             |
| Mass. Giur. It.   | Massimario della Giurisprudenza italiana                    |
| Mass. Giur. Lav.  | Massimario di giurisprudenza del lavoro                     |
| MDR               | Monatsschrift für Deutsches Recht                           |
| MM                | Mietrechtliche Mitteilungen                                 |
| Mon. Trib.        | Monitore dei Tribunali                                      |
| MR                | Medien und Recht                                            |
| MvT               | Memorie van Toelichting                                     |
| N.Z.L.R.          | New Zealand Law Reports                                     |
| Nds Rpfl          | Niedersächsische Rechtspflege                               |
| NILR              | Netherlands International Law Review                        |
| NJ                | Nederlandse Jurisprudentie                                  |
| NJB               | Nederlands Juristenblad                                     |
| NJCM              | Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten            |
| NJW               | Neue Juristische Wochenschrift                              |
| NJWbl.            | Nieuw Juridisch Weekblad (off. NJW)                         |
| NJW-RR            | NJW-Rechtsprechungsreport                                   |
| NTBR              | Nederlands Tijdschrift voor Burgerlijk Recht                |
| NVwZ              | Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht                       |
| NZA               | Neue Zeitschrift für Arbeitsrecht                           |
| NZM               | Neue Zeitschrift für Miet- und Wohnungsrecht                |
| ÖA                | Der österreichische Amtsvormund                             |
| ÖBA               | Österreichische Bankarchiv                                  |
| OGH               | Oberster Gerichtshof (Oostenrijk)                           |
| OJLS              | Oxford Journal of Legal Studies                             |
| ÖJZ               | Österreichische Juristen-Zeitung                            |
| OLG               | Oberlandesgericht                                           |
| OM                | Openbaar Ministerie                                         |
| ÖRiZ              | Österreichische Richterzeitung                              |

|                     |                                                                                                                  |
|---------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| OSNC                | Orzecznictwo Sądu Najwyższego (Izba Cywilna)<br>(Jurisprudentie Opperste Gerechtshof (Civiele kamer)<br>(Polen)) |
| OSP                 | Orzecznictwo Sądów Polskich (Jurisprudentie Poolse<br>Rechtshoven)                                               |
| OTK                 | Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego (Jurisprudentie<br>Constitutioneel Hof (Polen)).                          |
| P.L.                | Public Law                                                                                                       |
| Pas.                | Pasicrisie belge                                                                                                 |
| P-G                 | Procureur-generaal                                                                                               |
| Pret.               | Pretore                                                                                                          |
| Prg.                | De Praktijkgids                                                                                                  |
| QBD                 | Law Reports: Queen's Bench Division                                                                              |
| R. Cass.            | Recente Arresten van het Hof van Cassatie                                                                        |
| R.G.A.R.            | Revue générale des assurances et des responsabilités                                                             |
| R.R.D.              | Revue régionale de droit                                                                                         |
| R.v.St.             | Raad van State                                                                                                   |
| R.W.                | Rechtskundig Weekblad                                                                                            |
| RabelsZ             | Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales<br>Privatrecht                                          |
| RAG                 | Entscheidungen des Reichsarbeitsgerichts                                                                         |
| RBDC                | Revue Belge de droit constitutionnel                                                                             |
| RD Publ.            | Revue du droit public et de la science politique en France et<br>à l'étranger                                    |
| RdA                 | Recht der Arbeit                                                                                                 |
| RDES                | Revista de Direito e de Estudos Sociais                                                                          |
| RDH                 | Revue des Droits de l'Homme                                                                                      |
| RdPS                | Revista de Política Social (off. RPS)                                                                            |
| Rec.                | Recueil des décisions du Conseil constitutionnel                                                                 |
| Rec. Gén. Enr. Not. | Recueil Général de l'Enregistrement et du Notariat                                                               |
| Rec. Lebon          | Recueil des décisions du Conseil d'état                                                                          |
| REDA                | Revista Española de Derecho Administrativo                                                                       |
| REDC                | Revista Española de Derecho Constitucional                                                                       |
| Res. Jur. Imm.      | Res et Jura Immobilia                                                                                            |
| Resp. civ. prev.    | Responsabilità civile e previdenza                                                                               |
| Rev. b. dr. const.  | Revue belge de droit constitutionnel                                                                             |
| Rev. dr. U.L.B.     | Revue de droit de l' U.L.B.                                                                                      |
| Rev. Prat. Not. B.  | Revue Pratique du Notariat Belge                                                                                 |
| Rev. trim. dr. civ. | Revue trimestrielle de droit civil                                                                               |
| Rev. trim. dr. h.   | Revue trimestrielle des droits de l'homme                                                                        |
| RFDC                | Revue Française de Droit Constitutionnel                                                                         |
| RG                  | Reichsgericht                                                                                                    |
| RGZ                 | Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen                                                                 |
| RIEJ                | Revue interdisciplinaire d'études juridiques                                                                     |
| Riv. giur. lav.     | Rivista giuridica del lavoro                                                                                     |
| Riv. it. dir. lav.  | Rivista Italiana di diritto del lavoro                                                                           |
| RJ                  | Repertorio de Jurisprudencia (Ed. Aranzadi)                                                                      |
| RJD                 | Reports of Judgments and Decisions (ECHR)                                                                        |

|            |                                                                                    |
|------------|------------------------------------------------------------------------------------|
| RJPF       | Revue Juridique Personnes et Famille                                               |
| RJS        | Revue de jurisprudence sociale                                                     |
| RM Themis  | Rechtsgeleerd Magazijn Themis                                                      |
| RPC        | Reports of patent, design and trade mark cases                                     |
| RPS        | Revue Pratique des Sociétés                                                        |
| RRJ        | Revue de la recherche juridique: droit prospectif                                  |
| RUDH       | Revue universelle des droits de l'homme                                            |
| RvdW       | Rechtspraak van de Week                                                            |
| RvK        | Raad voor Kinderbescherming                                                        |
| S.         | Recueil général des lois et arrêts (Recueil Sirey)                                 |
| SA         | South African Law Reports                                                          |
| SAJHR      | South African Journal on Human Rights                                              |
| SAPL       | South African Public Law                                                           |
| SdJZ       | Süddeutsche Juristenzeitung (off. SJZ)                                             |
| SeuffA     | Seufferts Archiv für Entscheidungen der obersten Gerichte in den deutschen Staaten |
| SEW        | Sociaal-economische Wetgeving                                                      |
| SJZ        | Schweizerische Juristen-Zeitung                                                    |
| SMA        | Sociaal Maandblad Arbeid                                                           |
| SN         | Sąd Najwyższego (Opperste Gerechtshof (Polen))                                     |
| Soc. Kron. | Sociaalrechtelijke kronieken                                                       |
| Sr         | Wetboek van Strafrecht                                                             |
| Stb        | Staatsblad                                                                         |
| Stcrt      | Staatscourant                                                                      |
| STJ        | Supremo Tribunal de Justiça                                                        |
| T. App.    | Tijdschrift voor Appartements- en Immorecht                                        |
| T. Gem.    | Tijdschrift voor Gemeenterecht                                                     |
| T. Gez.    | Tijdschrift voor Gezondheidsrecht (België)                                         |
| T. Vred.   | Tijdschrift van de Vrede- en Politie-rechters                                      |
| T.B.B.R.   | Tijdschrift voor Belgisch burgerlijk recht                                         |
| T.B.P.     | Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht                             |
| T.C.       | Tribunal Constitucional                                                            |
| T.G.R.     | Tijdschrift voor Gentse Rechtspraak                                                |
| T.M.R.     | Tijdschrift voor Milieurecht                                                       |
| T.O.R.B.   | Tijdschrift voor Onderwijsrecht en Onderwijsbeleid                                 |
| T.S.       | Tribunal Supremo                                                                   |
| T.S.R.     | Tijdschrift voor Sociaal Recht                                                     |
| T.v.O.     | Tijdschrift voor Ondernemingsrecht                                                 |
| TGI        | Tribunal de grande instance                                                        |
| THRHR      | Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg                                     |
| TK         | Trybunał Konstytucyjny                                                             |
| TKw        | Toepassing der Kinderwetten                                                        |
| TPR        | Tijdschrift voor Privaatrecht                                                      |
| Trib.      | Tribunale, Tribunal                                                                |
| TSAR       | Tydskrif vir die Suid-Afrikaanse Reg                                               |
| TvGR       | Tijdschrift voor Gezondheidsrecht (Nederland)                                      |
| UKHL       | United Kingdom House of Lords Decisions                                            |
| UVRM       | Universele verklaring van de rechten van de mens                                   |

|             |                                                                                                                |
|-------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| VE          | Verfassungsentwurf der Expertenkommission für die Vorbereitung einer Totalrevision der Bundesverfassung (1977) |
| Vred.       | Vredegerecht                                                                                                   |
| VVDStRL     | Veröffentlichungen der Vereinigung Deutscher Staatsrechtslehrer                                                |
| W.          | Weekblad van het Recht                                                                                         |
| W.L.R.      | Weekly Law Reports                                                                                             |
| Weim. Verf. | Weimarer Verfassung                                                                                            |
| WM          | Zeitschrift für Wirtschafts- und Bankrecht (Wertpapiermitteilungen)                                            |
| WPNR        | Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie                                                           |
| WR          | Woonrecht                                                                                                      |
| Wrr.        | Werkrechtssraad                                                                                                |
| Wrr. Ber.   | Werkrechtssraad van Beroep                                                                                     |
| WuM         | Wohnungswirtschaft und Mietrecht                                                                               |
| ZaöRV       | Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht                                               |
| ZBl         | Schweizerisches Zentralblatt für Staats- und Verwaltungsrecht                                                  |
| ZEuP        | Zeitschrift für Europäisches Privatrecht                                                                       |
| ZEV         | Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge                                                                |
| ZfRV        | Zeitschrift für Rechtsvergleichung                                                                             |
| ZfV         | Zeitschrift für Verwaltung (Oostenrijk)                                                                        |
| ZGB         | Zivilgesetzbuch (Zwitserland)                                                                                  |
| ZIP         | Zeitschrift für Wirtschaftsrecht und Insolvenzpraxis                                                           |
| ZMR         | Zeitschrift für Miet- und Raumrecht                                                                            |
| ZÖR (NF)    | Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht (Neue Folge)                                                |
| ZSR (NF)    | Zeitschrift für Schweizerisches Recht (Neue Folge)                                                             |

